DRENTHE IN DE STROOMVERSNELLING DER JAREN 1946-1956

DOOR IR A.W.F. BENNIK c.i.

Ja met recht mag dit de titel zijn van een artikel over de ontwikkeling der werkgelegenheid in deze provincie.

En het zijn juist deze naoorlogse jaren geweest die de vaart hebben gegeven aan de ontplooiing van het leven op allerlei terrein in Drenthe.

In zijn „Ten geleide" van het speciale Drenthe nummer van het Polytechnisch Tijdschrift [1]) schreef Mr Cramer, de Commissaris der Koningin, dat het een halve eeuw geleden niet denkbaar was geweest met een dergelijk nummer voor de dag te komen en dat de snelle evolutie welke Drenthe in het bijzonder in de jaren na de tweede wereldoorlog doormaakte het beeld van deze provincie drastisch heeft gewijzigd.

Wanneer men immers 10 jaar geleden sprak over Emmen, hadden sommigen een vaag idee dat daar turf werd gegraven; wie thans Z.O. Drenthe noemt wekt bij zijn gehoor gedachten aan Enkalon en oliewinning op. En ook een vergelijking tussen de opzet van het nieuwe plaatwerk van Mr Dr v. Dijk [2]) met het vooroorlogse „Zóó is Drenthe" van Dr Vos [3]) spreekt in letterlijke zin boekdelen.

Voor hen die aan deze opgang hun steentje hebben mogen bijdragen zijn het onvergetelijke jaren geweest.

Mag ik U er iets van vertellen?

Allereerst dan dit.

Die opgang van Drenthe in de naoorlogse jaren is vanzelfsprekend niet in alle gebieden en in alle bedrijfstakken even groot geweest. Daardoor verschillen de delen onderling te veel in structuur en geschiedenis.

Drenthe is globaal gepsroken een gelijkzijdige driehoek. Langs de zijden bevonden zich vroeger ontoegankelijke venen die in de loop der jaren tot veenkoloniale landbouwgebieden werden ontgonnen waarop overwegend akkerbouw werd uitgeoefend.

Door de ontoegankelijke venen onstonden als vanzelf op de hoeken drie invalspoorten Groningen, Meppel en Coevorden, die verkeers- en handelscentra werden.

Het centrale hooggelegen zandplateau heeft bossen en gemengde landbouwbedrijven en daarin het bestuurscentrum Assen en de industriecentra Emmen en Hoogeveen. Tenslotte in het midden weer een veenkom die ook thans in veenkoloniaal akkerland is omgezet.

[1]) Drenthe, over zijn Techniek, Nijverheid en Industrie, speciaal nummer van het Polytechnisch Tijdschrift van 23 mei 1956, uitgave H. Stam.
[2]) Mr Dr K. v. Dijk „Drenthe in sulck'n geseghende Staet", 1956.
[3]) Dr I. H. S. Vos „Zóó is Drenthe", Strengholt, Amsterdam 1940.

In de veenkoloniale akkerbouwgebieden was de ontwikkeling na de oorlog het minst spectaculair. Deze streken hadden van ouds een voorsprong in rationele bedrijfsvoering. Alleen de ontwikkeling van de aardappelrooimachine zal hier steeds meer een wijziging van de arbeidsfilm gaan betekenen.

De handels- en verkeerscentra aan de hoekpunten groeiden in deze jaren geleidelijk evenwichtig uit. In Coevorden werd de groei daarbij geaccentueerd door de oliewinning in Schoonebeek en door het geleidelijk weer toenemend grensverkeer met de graafschap Bentheim, een kwart van het achterland van Coevorden.

In Meppel is vermeldingswaard de sterke uitgroei van enige grote coöperatieve landbouwhandelsbedrijven.

Die coöperatie ligt de Drent van nature — een strijd tussen speculatieve en coöperatieve bedrijven als elders plaats vond is in Drenthe ondenkbaar — er werd zelfs in deze tien jaren een supercoöperatie opgericht: de Domo te Beilen, als coördinerend en distribuerend Zuivelverwerkingsbedrijf voor nagenoeg alle Zuivelfabrieken in Drenthe.

Het Drentse zandplateau zag vooral de tractor, de melkmachine en de elektrische weide-afrastering op de bedrijven hun intrede doen, waardoor de bedrijfsvoering veranderd werd en veel vaste arbeiders werden afgestoten.

De werkgelegenheid in het centrum Assen ontwikkelde zich in het bijzonder door de toeneming van de belangrijkheid der bestuurlijke taken op provinciaal niveau. Niet alleen het Provinciaal Bestuursapparaat onderging een aanzienlijke uitbreiding maar ook meerdere rijksdiensten kregen hun provinciale bureaus in de provinciehoofdsteden. Dat dit in het bijzonder in een kleine hoofdstad als Assen merkbaar is geweest zal duidelijk zijn. Daarnaast bleef Assen militair centrum en ontwikkelde het zich als een verkeersknooppunt waar 18 buslijnen samenkomen uit de drie noordelijke provincies. Ook enige industrieën namen er een groter vlucht.

Van Hoogeveen kan worden gezegd dat het na een aanvankelijk vlotte start in de twintiger jaren, gedurende de eerste na-oorlogse jaren betrekkelijk weinig expandeerde, waartoe de geslotenheid van gebieden als Hollandscheveld en Elim ongetwijfeld bijdroegen. De laatste jaren echter komt er ineens vaart in en het ene bedrijf na het andere vestigt zich in de industriekern Hoogeveen, terwijl de bestaande bedrijven fors groeien. Een en ander is trouwens hoog nodig want de agrarische werkgelegenheid in de N.O.P., die voor de landarbeiders uit Hoogeveen ¼ van het totale landbouwwerk uitmaakte, vermindert zienderogen nu in de N.O.P. zelf woongelegenheid voor arbeidskrachten komt.

Tenslotte Emmen, dat in deze jaren de meest spectaculaire groei van alle gemeenten in Nederland doormaakte: een groei die nog geenszins is geëindigd. Als belangrijke gangmaker kwam o.a. het bedrijf van de A.K.U. in Emmer-Compascuum en dank zij de goede ervaring met de arbeidskrachten uit Z.O. Drenthe opgedaan, volgde enige jaren later de Enkalon en daarmee leek het hek wel van de dam. Niet alleen kwamen toeleveringsbedrijven en afnemers van de Enkalon zich in Emmen vestigen, maar ook de midden-

stand deed een, soms rijkelijk hoge, greep naar een deelhebben aan de nieuwe welvaart; hotels en winkels verrezen of werden vergroot en een heel nieuwe woonwijk — even groot als het hele oude dorp — is groeiende. Ook de wegen kregen een goede beurt en het einde is nog zeker niet in zicht. De agglomeratiefactor is er dus zeker niet één die alleen in de theorie van een Alfred Weber voorkomt.

Is het voorgaande als een algemene terreinverkenning te beschouwen, thans moge wat dieper worden ingegaan op enkele punten en sectoren die de werkgelegenheid beïnvloeden. Daar is allereerst het vraagstuk van de *bevolking*, beheerst door geboorte-overschot en migratoire beweging.

In een recent artikel in het Friesch Dagblad [4]) komt een tabel voor die inzicht verschaft omtrent bovengenoemde factoren in de verschillende provincies, en het valt op dat het geboorte-overschot van Drenthe na dat van Brabant en Limburg het grootst is in Nederland; daardoor is de netto bevolkingsgroei, ondanks migratie en emigratie, welke samen ¼% per jaar bedroegen, over de laatste vijf jaar gemiddeld 1% per jaar geweest (d.i. ongeveer gelijk aan Noordholland).

Betekent dit een stabilisering? Geenszins, want alhoewel het vertrekoverschot niet zo groot was, was de totale bevolkingsverplaatsing 25% van de totale bevolking en er vonden verschuivingen plaats n.l. door emigratie-afvloeiing van grotere (agrarische) gezinnen, door migratie-afvloeiing van goede ongeschoolde arbeiders, door industrialisatie-toevloeiing van gekwalificeerde arbeidskrachten (o.a. staf- en kernbezetting der nieuwe bedrijven).

Bezien we de bevolkingsbeweging rayonaal dan is de groei zeer ongelijk. Borger b.v. groeide met 0.2%, Hoogeveen met 1.8% en de totale beroepsbevolking daalde in Borger 4 × zo sterk als de gemiddelde groei van 1%.

De verdeling van de gemiddelde *werkgelegenheid* over de verschillende bedrijfstakken onderging enerzijds door de industrialisatie, anderzijds door de wijzigingen in veen en landbouw, een aanzienlijke verschuiving, hetgeen in onderstaande percentages van de totale werkgelegenheid duidelijk tot uitdrukking komt.

Sector	1947	1956
Industrie	23	32
Veen	8	3
Landbouw	45	40
Diensten	24	25
Totaal	100	100

Deze verhoudingen liggen natuurlijk van rayon tot rayon anders. Emmen en Meppel b.v. hebben evenveel industrie als landbouw, Beilen en Vries 3 × zoveel landbouw als industrie en in het rayon Assen is de werkgelegenheid in de dienstensector de helft van de totale werkgelegenheid.

De geregistreerde *werkloosheid* steeg, wanneer we de cijfers van '46 met

[4]) Friesch Dagblad 3 september 1956 „Uitzonderingspositie".

die van thans vergelijken. Dit is verklaarbaar omdat in 1946 een groot deel van de cultuurtechnische werken weliswaar gesubsidiëerd werd maar als vrij werk werd genoteerd. In feite kan men zeggen dat de werkloosheid kwantitatief ongeveer gelijk bleef, maar kwalitatief traden er wel verschuivingen op. Met name in de leeftijdsopbouw der werklozen en de duur der tewerkstelling. Er vindt n.l. de laatste jaren een beangstigende verschuiving plaats naar werkloosheid der ouderen (in 1949 b.v. 30% boven de 50-jarigen, thans 50%). En wat de duur van het vrij werk betreft zien we enerzijds toeneming van het 52 weken werk per jaar in de industrie, maar anderzijds een jaar op jaar grotere daling van de duur der tewerkstelling in de landbouw.

Wat de werkloosheidsnormen betreft zien we meer en meer structuurwerkloosheid optreden naast seizoenwerkloosheid. Een stijging in tien jaar tijds van 500—3000, meest oudere structuurwerklozen, is een verschijnsel waaraan niet zonder meer voorbij kan worden gegaan. Dat deze oudere arbeidskrachten de mogelijkheid hebben passend werk op Aanvullende Werken te verrichten is voor de betrokkenen een zegen, maar het lost het vraagstuk niet op.

Een probleem dat in Drenthe, en vooral in Emmen, sterk speelt en dat evenmin onvermeld mag blijven, is het groot percentage arbeidskrachten dat een zeer los *dienstverband* heeft. In Emmen wisselen 19% van de losse arbeiders na dusdanig korte tijd van werkgever dat zij geen zes maanden in éénzelfde beroep werken en dus in feite bij geen enkele sector thuis behoren en alleen maar algemene arbeidsreserve zijn. Ogenschijnlijk zou men denken dat dit de mensen zijn die het eerst in aanmerking willen komen voor werk in een nieuwe industrie met 52 weken werk per jaar. Het omgekeerde is het geval. Deze mensen verdienen met dit heen en weer trekken naar allerlei akkoordgelegenheidswerk een hoog jaarinkomen. Enige jaren geleden is dit vraagstuk ernstig onder het oog gezien. Maar de daartoe ingestelde Commissie heeft door het groot aantal tegengestelde belangen der diverse hierbij betrokkenen geen oplossing aan de hand kunnen doen. Ook de Dr Wiardi Beckmanstichting bracht een rapport over Z.O. Drenthe uit. [5])

In het bijzonder in de veenkoloniale *landbouw* speelt het vraagstuk der fluctuerende werkgelegenheid heel sterk (In september b.v. het 6-voud van januari), waardoor een grote arbeidsreserve onmisbaar is.

Terwijl in de industrie het arbeidsvraagstuk in het brandpunt van de belangstelling der directies staat, heeft de landbouw tot voor kort de ogen hiervoor gesloten gehad. Men heeft het teeltplan steeds verder gestuurd in de richting van produkten met hoge geldelijke opbrengst, zonder de arbeidsfactor ook maar op enigerlei wijze in beschouwing te nemen. Dat begint zich nu te wreken. Gelukkig komt er bezinning en men tracht andere wegen in te slaan door mechanisering van het „top"werk, wijziging van het teeltplan, binding vaste arbeidskrachten, scholing. Het verloop tijdens de jongste aardappeloogst bewijst echter dat deze gedachten nog te veel alleen bij de voormannen leven en dat het wel jaren zal duren voor de meeste landbouwers dit inzicht hebben.

[5]) Rapport Dr Wiardi Beckmanstichting „Z.O. Drenthe in het geding" 1953.

Nauw verwant met de landbouw is de *bosbouw*, welke in Drenthe aan gemiddeld 500 werkkrachten emplooi biedt, en, wat vooral belangrijk is, meest winterwerk n.l. 4 × zoveel als in de zomer en dat zet in een provincie met zoveel winterseizoenwerkloosheid zoden aan de dijk. De grote werkgelegenheid in de bosbouw, n.l. tijdens de aanleg, van 1 man per 15 ha is echter voorbij, het is nu onderhoud en lappen en dat vraagt slechts 1 man per 25 ha.

Het *veenbedrijf* is na de eerste wereldoorlog altijd een zorgenkind geweest. Direct na de laatste oorlog was de start om weer op gang te komen bijzonder moeilijk, ondanks de toen grote vraag naar turf, omdat er gebrek was aan allerlei materiaal en gereedschap. In die dagen bereikte ons een voorstel van een Amerikaanse kolonel (in Nederland met zijn troepen gelegerd), die met bulldozers de zaak wilde aanpakken. Zo erg mechanisch is het veenwerk tenslotte niet aangepakt, maar ook hier wordt ernstig gezocht naar mechanisering. De moeilijkheid in de Drentse venen ligt, zulks in tegenstelling tot de bedrijven over de duitse grens, in de kleine kavels waarin hier het veengebied verdeeld is; daardoor kunnen alleen kleine machines met succes worden ingeschakeld.

De problematiek van de arbeidskrachten schuilt in de omstandigheid dat machinale turf bij voorkeur in akkoord door jonge sterke kerels wordt gegraven. Deze jongeren verdienen daarin een hoog loon en zijn moeizaam of niet te overtuigen dat zij thans in de kracht van hun leven moeten overzwaaien naar een vakscholing of vast werk in de industrie. Immers over 25 jaar is het veen op en zijn zij te oud om in andere bedrijven te beginnen. Bovendien is het nodig het overblijvende veen te reserveren voor die ouderen die in de nieuwe industrie geen plaats kunnen krijgen en die evenmin voor migratie in aanmerking komen. Om dit te bevorderen werd zelfs een aanstellingsvergunning voor het werken van vrouwen in het veen in het leven geroepen, waarmee tevens getracht wordt het verloop van meisjes uit de industrie in het voorjaar, wanneer het zonnetje weer zo lekker schijnt, af te remmen; dat een dergelijke maatregel met de nodige tact wordt gehanteerd spreekt vanzelf. Een andere bedrijfstak waardoor Drenthe de laatste jaren nogal eens in de pers is gekomen, is de oliewinning vooral in Schoonebeek.

Toen de Duitsers in '45 ons land hadden verlaten, werd meteen flink aangepakt en dat betekende niet alleen de aanleg van een 300-tal putten, maar dat hield ook in: verharde wegen erheen, een spoorwegaanleg van meerdere kilometers door slappe grond en over water. Voorts bedrijfs- en ontspannings gebouwen en ettelijke woningen. Het aanzicht van Schoonebeek veranderde geheel en door de royalties en ondernemersbelasting werd het tevens een welvarende gemeente. Wat de directe werkgelegenheid betreft die de oliewinning met zich meebrengt, beperkt die zich tot 500 man, waaronder veel in ploegenstelsel.

Ook in de *industrie* is dit ploegenstelsel veel in zwang. Daar is allereerst de agrarische industrie waar men van oudsher in ploegen werkte. Deze industrie heeft een topbezetting van 4 à 5 maanden. Meerdere kleine boeren vinden in deze industrieën 's winters een aanvullend bestaan.

Door de grote werkloosheid in Drenthe hadden aanvankelijk deze jaren, oude bestaande bedrijven nooit moeilijkheden met de personeelsvoorziening. Wanneer men plotseling een groot aantal mensen nodig had, welnu ze waren er. Dat wordt nu anders en daardoor is het, mede door de nooit aflatende initiatieven van de betrokken arbeidsbureaus, mogelijk een meer verantwoorde bezetting te bereiken. Als voorbeeld moge genoemd worden de tot stand gekomen pendeling van een aantal seizoenwerkers bij de Domo en de aardappelmeelfabriek „Oranje". Met wat passen en meten is het gelukt de arbeidsfilm van de seizoentoppen van deze bedrijven na elkaar te doen vallen waardoor zij van dezelfde arbeidsreserve gebruik kunnen maken. Een ander voorbeeld is de vraag naar oudere en minder krachtige arbeiders door de aardappelmeel- en groenteconservenfabriek. Het werk is geleidelijk door de verbetering van de transportmiddelen veel minder zwaar geworden; vraagt echter verantwoordelijkheidsgevoel en is derhalve geknipt voor betrouwbare ouderen.

De andere grote bestaande fabrieken, zoals glas-, purit- en geneesmiddelenindustrie bleven op peil wat de bezetting betreft maar verhoogden door rationalisatie hun produktie. De in de oorlog gebombardeerde puritfabriek moest zelfs weer van onderop beginnen en ook de brandstofvoorziening voor de glasfabriek ging na de oorlog moeizaam.

De *planning* van de instriespreiding, waarover in het industrialisatienummer van het Tijdschrift voor Overheidsadministratie [6]) reeds in 1950 werd geschreven, heeft aan probleemstelling nog steeds niets aan waarde ingeboekt Het was o.a. een gewaagde overgang van ruwe turf naar de zo fijne „deniers" van de kunststof, maar .... het lukte en algemeen wordt de goede mentaliteit der arbeiders geprezen. Komt het doordat de bevolking van Z.O. Drenthe pioniersbloed in de aderen heeft? In elk geval, men wil hard werken, liefst in akkoordloon en men is ook leergierig.

Deze belangstelling voor *ontwikkeling en onderwijs* komt tot uitdrukking in de cijfers van de Rijkswerkplaatsen voor Vakontwikkeling. In Emmen zal dit jaar n.l. de 1000ste cursist zijn leergang voltooien en in Assen de 200ste.

Het heeft wel even geduurd voordat men inzag dat scholing nodig is, maar ook hier is met propaganda en voorlichting veel bereikt. In enkele jaren tijds groeide het percentage kinderen, die na de lagere school verder gaan leren, van 52 tot 65. Overal kwamen ook scholen voor lager-technisch-, huishoud- en landbouwonderwijs; alleen de laatste soort wordt nog teveel door boerenzoons en niet door arbeiderskinderen bezocht.

Vooral deze toename van het volgen van voortgezet onderwijs bewijst dat men op de goede weg is. En het verblijdende daarbij is dat de evolutie zich niet beperkt tot de industriële- en dienstensector alleen. Ook op agrarisch terrein borrelt het van plannen. In het bijzonder staat de verbetering van de waterhuishouding van Drenthe in het brandpunt van de belangstelling. Juist in Drenthe, dat door zijn hoge ligging, voor zijn afwatering af-

[6]) Ir A. W.F. Bennik c.i. „Industriespreiding". Industrialisatienummer v. h. Tijdschrift voor Overheidsadministratie 7 december 1950. N. Samsom n.v. Alphen aan den Rijn.

hankelijk is van de omringde provincies, komen nog vele verkeerde waterstanden voor. In een zeer recent rapport van het Provinciaal Bestuur [7]) wordt geraamd dat door verbetering van de afwatering en bevloeiing de cultuurgrond in Drenthe met 30.000 ha kan worden uitgebreid.

De uitvoering van deze plannen zal uiteindelijk betekenen een vergroting van de blijvende agrarische werkgelegenheid. Hiervan zal ongetwijfeld gebruik worden gemaakt door de gezinsleden op de boerenbedrijven waar thans vaak van verborgen werkloosheid kan worden gesproken.

Maar naast de blijvende werkgelegenheid zal er allereerst een aanzienlijke tijdelijke werkgelegenheid ontstaan. Het zal daarbij zaak zijn een verantwoorde verdeling door te voeren van machinaal noodzakelijk uit te voeren werken en die welke in handkracht zullen worden verricht. Voor de oorlog hebben Amsterdamse werklozen ontginningswerk verricht in midden Drenthe. Is het teveel verondersteld dat mogelijk in de toekomst hiervan opnieuw sprake zijn? Het jongste rapport van het Centraalplanbureau [8]) vraagt immers een dringende bezinning op de grote bevolkingsconcentratie in het Westen.

De weerstanden die vroeger tegen industriespreiding bestonden, berustten en berusten helaas nog op onbekendheid met Drenthe dat echter ook als toeristenoord steeds meer in trek komt en ongetwijfeld de bruid wordt waarom men straks danst.

[7]) Prov. Bestuur v. Drenthe „De betekenis van de waterbeheersing als belangrijke bijdrage tot de agrarische structuurverbetering in de provincie Drenthe", 5 september 1956.
[8]) Rijksdienst van het Nationale Plan/Centraal Planbureau: „Het Westen — en overig Nederland. Ontwikkeling v. d. gebieden buiten het Westen." Staatsdrukkerij 1956.